

Szerencsejáték és kóros játékszenvedély Magyarországon

336

Demetrovics Zsolt

ELTE Addiktológiai Tanszéki Szakcsoport

Összefoglalás: A szerencsejáték és a kóros játékszenvedély jelensége alig tanulmányozott területnek számít Magyarországon. Nagyon kevés a rendelkezésre álló kutatási adat, s emellett a társadalom, illetve a szakpolitika érdeklődése is csekélynek mondható. A szerencsejáték sokkal inkább egyszerűen a piac egy szeleteként jelenik meg Magyarországon, mintsem egy lehetséges ártalmas magatartásként, mentális és viselkedési zavarként. A szerző összefoglalójában áttekinti azokat kutatási eredményeket, illetve piaci adatokat, amelyek mentén leírható a hazai szerencsejáték elterjedtsége, a kóros játékszenvedély helyzete. Ezek ismeretében megfogalmazhatóak azok a legfontosabb teendők, amelyek szükségesek lennének a terület hazai fejlesztése érdekében.

Kulcsszavak: szerencsejáték; kóros játékszenvedély; szerencsejáték-piac

Bevezetés

A játék az ember alapvető szüksége, fejlődésünk egyik motorja, elengedhetetlen az érzési folyamatok katalizálásához, készségek elsajátításához. Szerepe a felnőttkorban sem elhanyagolható; fontos eszköze lehet a feszültség levezetésének, a rivalizáció, a verseny szociálisan elfogadott módon történő kiélésének, vagy akár a rekreációnak, a kikapcsolódásnak. Túlhajtott formája azonban patológiássá válhat. A DSM (1), illetve a BNO (2) az impulzuskontroll zavarok között tárgyalja a kóros játékszenvedélyt, míg az addiktológiai szemléletű osztályzások a viselkedési addikciók között tartják számon ezt a zavart (3).

Magyarországon sajnálatosan kevés tudományos közlemény jelent meg a szerencsejátékról, illetve a kóros játékszenvedélyről. Lényegében nem rendelkezünk adatokkal a jelenség

normális és kóros formáinak elterjedtségéről. Egy régebbi klinikai vizsgálat (4) mellett, egy-két pszichológiai jellegű kutatás (5, 6), illetve néhány, a jelenség etiológiájával és kezelésével foglalkozó összefoglaló tanulmány (3, 7–11) említhető. Távvolabb vezetnek a nem közvetlenül a szerencsejáték jelenséget, hanem a vele kapcsolatos döntéshozatali mechanizmusokat, a kockázatvállalás, illetve a játék-helyzet pszichológiai összetevőt vizsgáló kutatások (ld. pl. 12–14).

Jelen összefoglaló célja részben e hiány pótlása, részben egyáltalán azoknak a területeknek a feltárása, ahol további kutatásokra, adatgyűjtésre lenne szükség. A tanulmány célja ily módon a szerencsejáték hazai jelenlétének átfogó bemutatása. E cél érdekében a történeti áttekintés mellett bemutatásra kerülnek a szerencsejáték-piac fontosabb hazai jellemzői, illetve a piaci jellemzőkben megmutatkozó trendek, majd a tanulmány második részében a haszná-

lói oldalról rendelkezésre álló tudásunk kerül összefoglalásra. A tanulmány záró része a prevenció és a kezelés hazai helyzetének bemutatásával, illetve a szükséges teendők áttekintésével foglalkozik.

A szerencsejáték rövid története Magyarországon

Hazánkban a szerencsejátékok megítélése és gyakorlása, de szabályozása is, többször jelentősen megváltozott az elmúlt évszázadok során. Bár, a vásárokhöz, búcsúkhöz kötődő sorsjátékok már a XVI. században megjelentek az országban, a szerencsejátékot elsőként Mária Terézia szabályozta Magyarországon 1753-ban kiadott törvényében, amelyben deklarálta az állam monopóliumát ezen a területen. Az osztrák lottó bérlője, Cataldi gróf 1763-ban kapott koncessziót Magyarország területére is és 1770-től napjainkig a lottó, egy közel 60 éves – a századfordulótól 1957-ig tartó – szünetet leszámítva folyamatosan jelen van Magyarországon. Míg a lottó bevételein kezdetben egyharmad–egyharmad arányban osztozott az államkincstár, a megfelelő körzet út- és vízépítő hatósága, valamint a lottótársaság szervezői, később az állam folyamatosan növelte a saját igényét, olyannyira, hogy 1787-ben II. József teljes mértékben saját kezelésbe vonta az osztrák lottózást.

A lottó ugyanakkor sokáig nem vált népszerűvé Magyarországon. A játék idegen eredete és az akkor még viszonylagosan bonyolult játékszabályok mellett, az a tény, hogy a játékszervezés osztrák kézben volt, lényegében bojkottot eredményezett a magyar polgárság részéről. Jellemző például, hogy az 1848-49-es szabadságharc során, az első független magyar kormány a Bécs központú lottójátékot betiltotta. A helyzet a kiégzés és az Osztrák-Magyar Monarchia megalakulása után változott meg. A játékszervezés az 1868. évi XV. tc. alapján a Monarchián belül létrejött Magyar Királyi Lottóigazgatóság kezébe került, a bevétel pedig ekkortól már a magyar állam vagyonát gyarapította. A Lottót azonban 1897-ben az országgyűlés megszüntette, helyette más szerencsejátékot vezettek be.

A XIX. század végén népszerű szerencsejátékok, elsősorban a kártyajátékok egyes formái az arisztokráciához, míg más formái a lecsúszott kismemességhez kötődtek Magyarországon. A lóversenyzést, Széchenyi István gróf honosította meg Magyarországon, angol minta nyomán, 1827. június 6-ával. Az 1925-ben megépülő Kincsem-park, a maga idejében Európa egyik legmodernebb versenyttere volt, a lóversenyzés mindazonáltal nem terjedt el széles körben Magyarországon.

A második világháborút követő politikai átrendezés alapjaiban módosította a szerencsejátékhoz való politikai és ideológiai hozzáállást. A munkás ember és a munka piedesztálra emelése nem fért össze a szerencsejáték eszmeiségével, a munka nélküli, a szerencsének betudható meggazdagodás lehetőségével. A szocializmus egyenlőség eszménye szintén nem kedvezett a szerencsejátékok megítélésének. A rendszer központi eleme volt ekkor a középszerűség, az egyenletes teljesítmény, a biztonságosság, a kiszámíthatóság, s ezzel összefüggésben a belátható jövő, a szerény, de lényegében mindenki által elérhető javak biztosítása (5). Könnyen belátható, hogy ez az eszmeiség több szempontból sem fért össze a gyors, a szerencsének köszönhető meggazdagodás lehetőségével, de már magával a kockáztatás jelenségével sem. Bár a lóverseny ebben az időszakban is megmaradhatott, a lóversenyre járás, a lóversenyen történő fogadás egyértelműen deviáns, „rendszeridegen” tevékenységnek számított a szocialista időszakban. A II. világháborút követően azonban minden más szerencsejáték tiltás alá került. Megszűntek a kaszinók, s az egyéb szerencsejáték lehetőségek. Egyedül a Totó-t vezették be 1947-ben, amit elsősorban az indokolt, hogy az ebből a játékból származó bevételt az 1948-as londoni olimpiára történő felkészülésre, illetve a sportolók kiutaztatására költötte az állam. Emellett az úgynevezett Tervkölcönt és Békekölcönt jegyzők körében folytattak sorsolást, amelyeken a nyertesek a kamatok helyett a jegyzett kötvény névértékének sokszorosát nyerhették el. Ez azonban nem igazán volt szerencsejátéknak tekinthető, hiszen a „kölcönök” (az állam számára nyújtott befizetések) elsődle-

ges célja nem a szerencsejáték volt, hanem az ország világháború utáni újjáépítésének, a szocialista állam felépítésének a segítése.

Változást az 50-es évek második felében bekövetkező enyhülés hozott, amelynek eredményeképp sor került a lottó bevezetésére. Az 1957. március 7-én újrainduló lottó, pillanatok alatt óriási népszerűsége tette szert, ami bizonyosan köszönhető volt „szelepelő” funkciójának is. Ez a játék jelentette – a lassan-lassan megjelenő „maszek” vállalkozások mellett – a kitörés lehetőségét az „egyenlőség” kereteiből. Nem véletlen, hogy a kockázatvállalás lehetőségének a megjelenése – egy olyan világban, amely alapvetően elutasította az egyéni kockáztatást, s annak esetleges eredményeként az egyéni kiemelkedés (és az egyéni bukás) lehetőségét –, jelentős érdeklődésre talált. Jellemző, hogy a Lottóban, legalábbis történetének első 20 évében, jelentős szerepet kaptak a tárggyeremények. Húsz év alatt – az általában havonta megrendezett tárggyeremény sorsolásokon – félezer öröklakást, közel 600 személygépkocsit, kétszáznál is több családi házat és nyaralót, közel húsz ezer televíziókészüléket és számos egyéb (összesen mintegy 250 000 db) nyereménytárgyat sorsoltak ki. Nem szabad elfelejteni, hogy az országot ebben az időszakban – különösen az említett nyeremények vonatkozásában – áruhiány jellemezte, ami kifejezetten vonzóvá tette az ezeken a sorsolásokon való részvételt. Az áruhiány csökkenésével ezeknek a sorsolásoknak a vonzereje és a szerepe csökkent, majd 1991-től véglegesen meg is szűnt a tárggyeremény sorsolás.

A szerencsejáték-piac igazi megjelenése azonban csak a rendszerváltozást követően, a 1990-es évek legelejétől következhetett be. A rendszerváltozás egyik legfontosabb, az emberek mentalitását meghatározó eleme a szabad kockáztatás a szerencsejáték jellemzőivel rokon jelenség. A megelőző szocialista időszak alacsony életszínvonallal járó, de mindenki számára elérhető biztonságát egy alapvetően bizonytalan időszak váltotta fel, amelyben kulcsszerepet kapott a kockáztatás (beleértve az üzleti vállalkozásokkal járó kockáztatást is) lehetősége, de kiemeltenként megjelent mind a nagy nyereség,

mind pedig a nagy veszteség képe is. Már 1988-ban bevezették a hatoslottót, majd sorban jelentek meg a különböző számsorsjátékok, illetve sorsjegyek, s valamelyest bővült a sportfogadások lehetősége is.

A szerencsejáték jogi keretei Magyarországon

A szerencsejáték tevékenységet Magyarországon az 1991. évi XXXIV. törvény szabályozza, amelyet a későbbiekben többször is (1994, 1997, 2005, 2006) módosítottak. A szerencsejátékok szervezésére, néhány kivételtől eltekintve, Magyarországon kizárólag a 100 százalékos állami tulajdonban lévő Szerencsejáték Zrt. jogosult, míg a szerencsejátékok szervezésének állami felügyeletét külön szerv, az adóhatóság keretein belül működő úgynevezett Szerencsejáték Felügyelet látja el.

Az állami monopólium alóli kivételt, a fogadások esetében, a löversenyfogadás és a bukmékeri rendszerű fogadás jelenti, bár utóbbi nem jellemző az országban. Ezen túlmenően, liberalizált szerencsejáték tevékenységnek számít a pénznyerő automaták üzemeltetése. A pénznyerő automaták üzemeltetése játékkermekhez, illetve legfeljebb 2 automata esetében vendéglátóipari egységekhez kötött. Játékkermek, illetve pénznyerő automaták üzemeltetéséhez a Szerencsejáték Felügyelet ad ki engedélyt.

Szintén nem vonatkozik a korlátozás a nem rendszeresen szervezett sorsolásos játékokra, amennyiben a kibocsátott sorsjegyek száma nem haladja meg az 1000 darabot vagy a nyeremények összértéke nem lépi túl az 50 000 Ft-os értéket. További kikötés itt, hogy a nyeremények összértéke meg kell, hogy haladja a sorsjegyek eladásából befolyt összeg 80%-át. Itt tehát lényegében kisebb rendezvényekhez kötött alkalmi tombolára lehet gondolni. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a játékot, ezen feltételek teljesülése mellett is be kell jelenteni a Szerencsejáték Felügyelet felé.

Szerencsejáték tevékenységet 18 év alatti fiatal nem folytathat Magyarországon. A pénznyerő automatán történő játék azon esetekben is

tiltott a nem felnőtt korúak számára, amikor az automata olyan vendéglátóipari egységben van elhelyezve, ahova amúgy 18 év alatt is be lehet menni. A játéktérnek, kaszinók látogatása azonban csak a 18 év felettiek számára engedélyezett.

Az elérhető szerencsejátékok típusai

Mint láttuk, a szerencsejátékok újkori története 1947-ben a Totó bevezetésével kezdődött Magyarországon, amit a londoni olimpiára való készülődés közepette, a játékokon való részvétel

1. táblázat

A Magyarországon a Szerencsejáték Zrt. szervezése keretében elérhető játékok. (*A felsorolás a 2006-ban forgalomban lévő sorsjegyeket tartalmazza.) [16-21]

Számsorsjátékok

játék neve	bevezetés dátuma	alapdíj	a legnagyobb heti forgalom (millió alapjáték)	legnagyobb nyeresemény (millió Ft)
Ötöslottó (5/90)	1957. március 7.	175	21,1 (1990. 21. hét)	5092,9 (2003. 48. hét)
Hatoslottó (6/45)	1988. október 29.	175	4,2 (1998. 11. hét)	814,7 (2006. 9. hét)
Skandináv lottó (7/35)	1999. október 4.	175	3,5 (2003. 5. hét)	386,4 (2005. 32. hét)
Joker	1993. november 6.	175	1,2 (2003. 7. hét)	234,0 (2003. 34. hét)
Kenó	1996. március 18.	100	3,0 (1997. 39. hét)	210,0 (1997. 30. hét)
Luxor	2001. szeptember 17.	175	1,1 (2002. 10. hét)	95,3 (2003. 11. hét)
Puttó (gyorsjáték)	2005. november 21.	150	2,8 (2005. 49. hét)	9,0 (2006. 42. hét)

Sportfogadás

játék neve	bevezetés dátuma	alapdíj	a legnagyobb heti forgalom (millió alapjáték)	legnagyobb nyeresemény (millió Ft)
Totó	1947. október 19.	80	20,8 (1985. 5. hét)	46,8 (2002. 18. hét)
Góltotó	1999. október 4. (1952-1953, 1993)	80	0,1 (2001. 22. hét)	15,2 (2002. 24. hét)
Tippmix	1997. november 24.	200	496,0 (2006. 24. hét)	2,6 (2002. 2. hét), (egy szelvényen)

sorsjegyek*

játék neve	bevezetés dátuma	alapdíj	Kibocsátott darabszám
Állati Mázli	2005. február 16.	150	5 millió
Black Jack	2005. április 4. (online) 1995. január (offline)	150	5 millió
Legyen malaca	2005. április 4.	150	5 millió
Astro	2005. április 16.	200	5 millió
Fáraók kincse	2005. április 30. (online) 2000. október 30. (offline)	200	5 millió
Álomutazás	2005. június 4.	200	5 millió
Méhecske	2005. július 23.	150	5 millió
Bombagól	2005. augusztus 27.	200	5 millió
Bingó	2005. október 15.	200	5 millió
Bankó	2005. december 10.	150	5 millió
Jubileumi	2006. január 27.	300	3 millió
Virág	2006. április 8.	150	5 millió
Trezor	2006. július 29.	200	5 millió
Autómánia	2006. június 3.	200	5 millió
Muzsika	2006. szeptember 30.	150	5 millió
Havi Fix +	2006. november 17.	200	5 millió

anyagi fedezetének megteremtése tett szükségessé. Egy rövid időszakig, 1952 ősze és 1953 tavasza között a meccsek eredményeire is lehetett fogadni, az alacsony nyereségek azonban érdektelenséghez, s a kiegészítő „Góltotó” játék megszüntetéséhez vezettek. Majd 10 évvel a Totó bevezetése után jelent meg ismételten, 60 éves szünet után az Ötöslottó, amelyben 90 szám közül 5-öt kellett eltalálni. Sikerét jelzi, hogy már az első sorsolásra több mint másfél millió szelvény érkezett be. A lóversenyen, illetve az utcai árusoknál beszerezhető sorsjegyen kívül, a szocializmus időszakában a szerencsejáték kínálat ezekre a lehetőségekre korlátozódott. A kínálat bővülése közvetlenül a rendszerváltozás előtt a 6/45-ös tippelési rendszerű hatoslottó 1988 októberében történt bevezetésével kezdődött, amit aztán követett a további számsorsjátékok (joker, Kenó, skandináv lottó, Luxor) és sorsjegyek bevezetése, illetve bővült a sportfogadási kínálat is a Góltotó és a Tippmix megjelenésével. Legújabbban, 2005 novembere óta létezik a Puttó elnevezésű gyorsjáték, amely osztályozását tekintve a számsorsjátékok közé tartozik, a sorsolás gyakorisága azonban el is különbözteti ezektől (15).

A különböző, az 1. táblázatban bemutatott szerencsejátékok szervezését az 1991-ben megalakult, állami tulajdonú Szerencsejáték Zrt. végzi. A Totó és a Lottó üzemeltetése mellett már 1992-ben megjelentek az első kaparós sorsjegyek, illetve érdekeltségeket szerzett a cég a

kaszinópiacon, s belépett a lóversenyfogadás szervezésébe is (ezt az érdekeltségét a cég 1995-ben feladta). 1993-tól megkezdődött az értékesítési hálózat bővítése és korszerűsítése, aminek eredményeképp már 2000-ben a gépi játékok online értékesítése teljessé vált, s az offline értékesítés 2001-ben meg is szűnt.

A Szerencsejáték Zrt. mellett a szerencsejáték kínálat másik, liberalizált oldalát a mintegy 1200 vállalkozás által működtetett 30 ezernél is több (2006) pénznyerő automata adja. Ezen túlmenően a kaszinók, illetve az egyre kisebb jelentőséggel bíró lóversenyfogadás részesül még a szerencsejáték-piacból. A szerencsejáték tevékenységgel foglalkozó vállalkozásokat az Euromat tag Magyar Szerencsejáték Szövetség fogja össze (22).

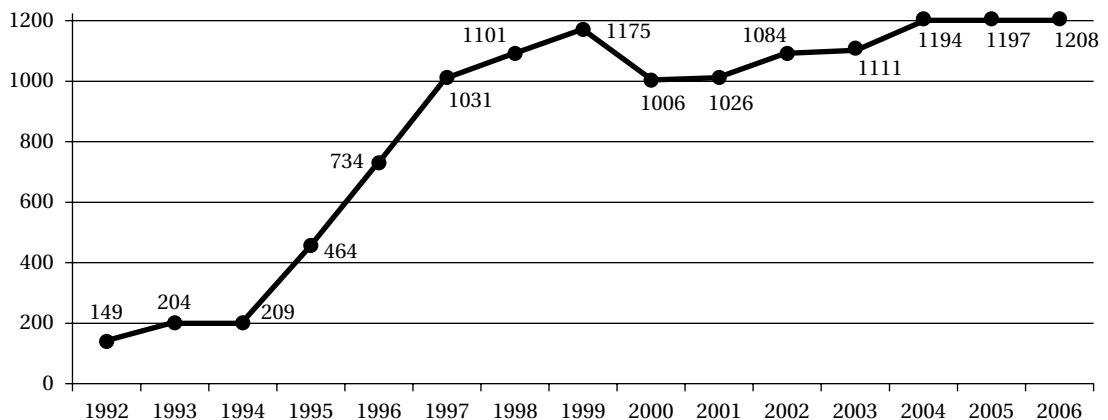
A pénznyerő automaták piaca

A liberalizált szerencsejáték tevékenységet folytató vállalkozások száma a kezdeti szerényebb érdeklődést követően 1994 után ugrásszerűen megnőtt, s 1997 óta folyamatosan 1000 fölötti vállalkozásról beszélhetünk. Az utóbbi három évben mintegy 1200 vállalkozás foglalkozott pénznyerő automaták és játékkermek üzemeltetésével (1. ábra).

Pénznyerő automata csak játékkeremben (vagy játékkaszinóban üzemeltethető.) A szerencsejáték törvény két játékkerem típust külö-

1. ábra

A szerencsejáték tevékenységet szervezők számának alakulása 1992 és 2006 között (23)

nít el. Kis leegyszerűsítéssel az I. kategóriába a tényleges játéktermek tartoznak, míg a II. kategóriába a pénznyerő automata üzemeltetésére engedélyt szerző vendéglátóipari egységek (bárok, kocsmák) kerülnek. Utóbbiakban legfeljebb 2 db., II. kategóriába sorolt, azaz alacsonyabb minőségi szintet képviselő nyerőautomata működhet. A magyarországi piacot a II. kategóriába tartozó üzletek uralják; részesedésük stabilan 90% feletti a piacon (2. ábra).

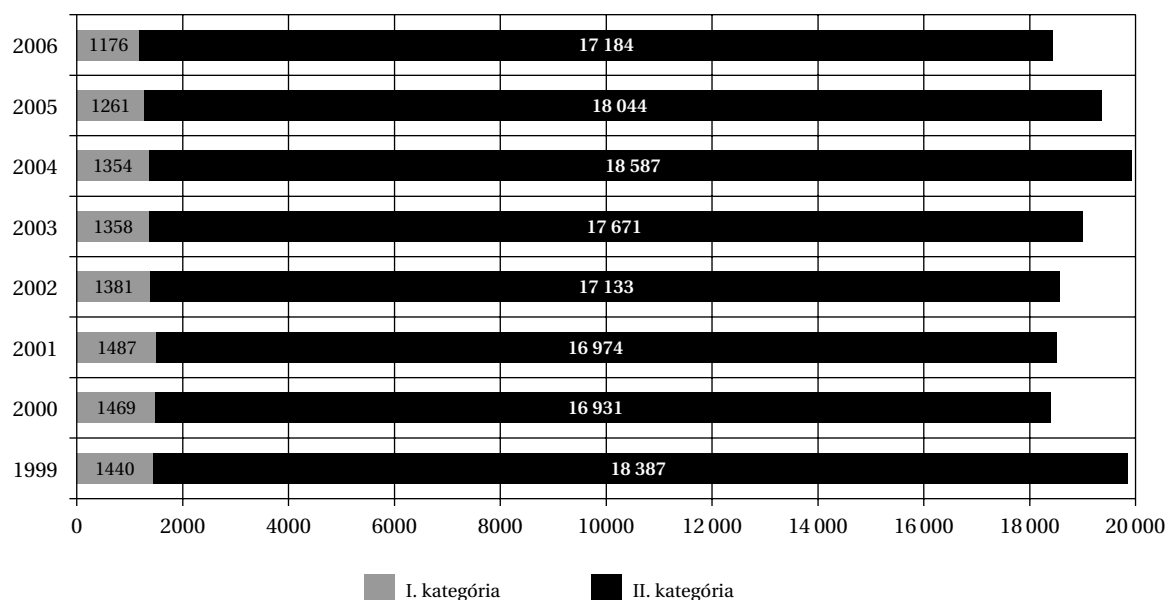
Tekintve, hogy II. kategóriájú helyen csak II. kategóriájú gépet lehet üzemeltetni, így a II. ka-

tegóriájú játéktermek dominanciája egyben azt is jelenti, hogy a játékgépek közül is a II. kategóriát képviselő gépek uralják a piacot. Így 2006 decemberében 6760 db I. kategóriájú és 23 933 db II. kategóriájú gép működött az országban. Az elmúlt négy év egyértelmű trendje ugyanakkor, hogy a teljes gépszám folyamatos csökkenése mellett (2003-ban 34 065 db, míg 2006-ban 30 693 db gép működött) nő az I. kategóriájú gépek száma. Az arányokat tekintve ez azt jelenti, hogy az I. kategóriájú gépek aránya négy év alatt 13%-ról 22%-ra emelkedett (3. ábra).

2. ábra

Az I. és II. kategóriába sorolt játéktermek számának alakulása 1999 és 2006 között [23]

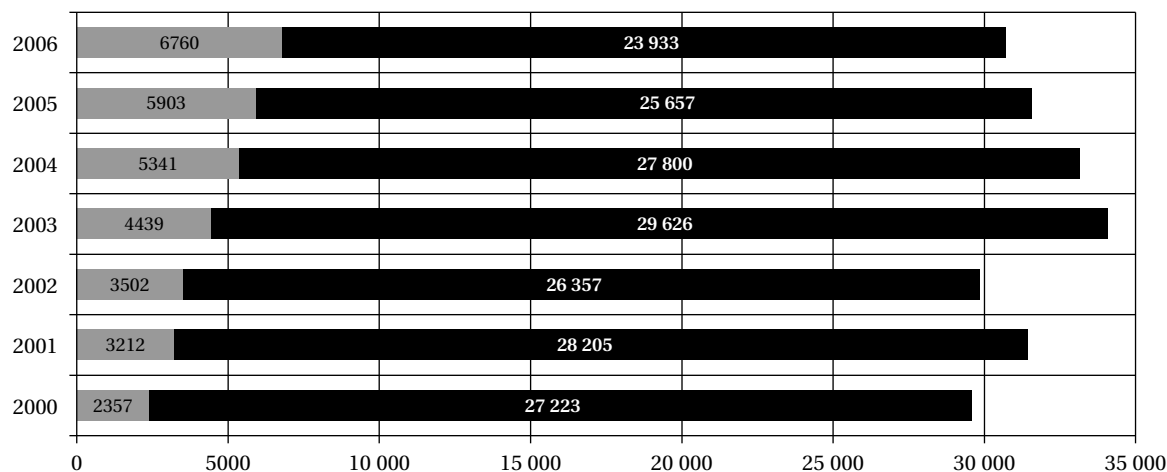
(Az I. kategóriába a tényleges játéktermek tartoznak, míg a II. kategóriába a pénznyerő automata üzemeltetésére engedélyt szerző vendéglátó-ipari egységek kerülnek.)

3. ábra

Az I. és II. kategóriába sorolt pénznyerő automaták számának alakulása 2000 és 2006 között [24-29]

(A II. kategóriába sorolt pénznyerő automaták alacsonyabb minőségi szintet képviselnek.)

A kaszinó-piac

A magyarországi kaszinó-piac jelenlegi állapota 2001–2002 során alakult ki. E szerint Magyarországon hat kaszinó üzemel, közülük három Budapesten, három pedig vidéki nagyvárosokban. A három vidéki kaszinóból kettő az állami szerencsejáték szervező tulajdona, míg a többi kaszinó koncessziós szerződés alapján működik. Az állami tulajdonban lévő kaszinók csak forintos üzemmódban működnek, míg a másik négy hely vegyes üzemmódban (egy helyen forint és US dollár, három helyen forint és euro) működik (29).

A szerencsejáték-piac árbevétele és az adók alakulása

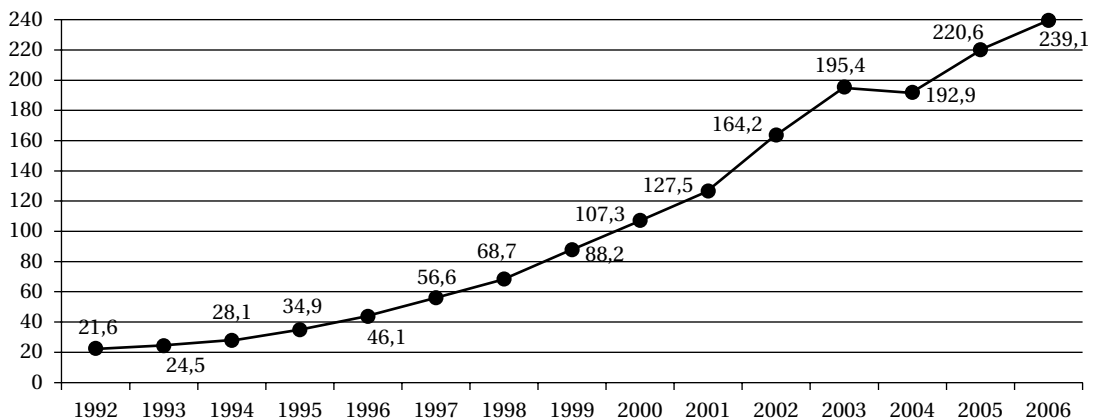
A szerencsejáték-piac teljes árbevétele az elmúlt másfél évtizedben dinamikus növekedést mutatott. Az 1992-es 21,6 milliárd forintos árbevétel 2006-ra tizenegyszeresére, 239,1 milliárd Ft-ra nőtt (4. ábra). Egy 2004-ben jelentkező megtorpanást leszámítva a szerencsejáték-piac árbevételének növekedése töretlennek mutatkozott az elmúlt közel másfél évtized során.

Az elmúlt években a szerencsejáték-piac árbevételének legnagyobb, 2002 óta 50%-ot meg-

342

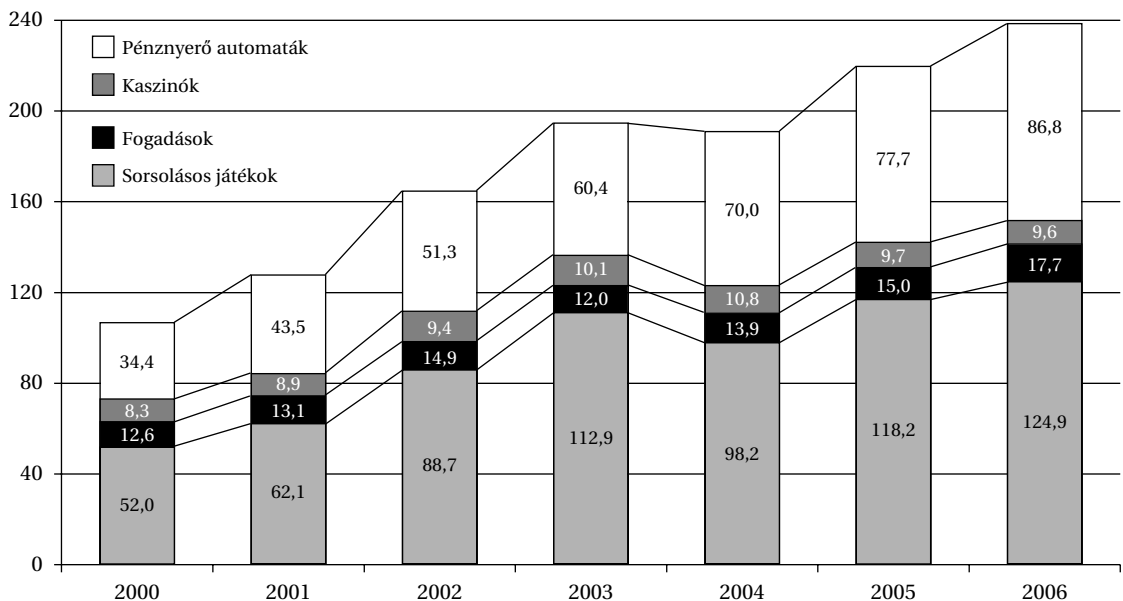
4. ábra

A teljes szerencsejáték árbevétel alakulása 1992 és 2006 között (milliárd Ft) [23]

5. ábra

A szerencsejáték piac árbevételének alakulása az egyes összetevők szerint 2000 és 2006 között (milliárd Ft) [24-29]

haladó része a sorsolós játékokból származik, míg a bevétel egy további harmadát (az elmúlt hét évben 31% és 36% közötti részt) a pénznyerő automaták hozzák (5. ábra). Szintén az elmúlt hét évre vonatkoztatva a fogadásos játékok a teljes szerencsejáték árbevételhez 6–12%-kal, míg a kaszinók 4–8%-kal járulnak hozzá. Az utóbbi években mind a kaszinók, mind a fogadásos játékok árbevételből való részesedésben visszaesés volt tapasztalható.

A szerencsejáték tevékenységből származó állami adóbevételek az úgynevezett *játékadóból*, illetve a szerencsejátékok után fizetett *személyi jövedelemadóból* tevődnek össze. Előbbiek 2006-ban 71,4 milliárd Ft-ot tettek ki, amely összegnek több mint fele (57,4%) a pénznyerő automaták üzemeltetése nyomán, míg további 36,2% a sorsolós játékokból folyt be. A kaszinók 4,1%-kal, a fogadások 2,1%-kal, míg a játékautomaták 0,2%-kal, az ajándéksorsolások pedig mindössze 0,02%-kal részesedtek ebből az adónemből (29).

A játékadóhoz viszonyítottan a személyi jövedelemadó befizetés lényegesen kisebb, összesen 16,7 milliárd forint befizetést jelent, amelynek több mint négyötödét – 13,8 milliárd Ft-ot – a sorsolós játékok adják. Összesen 14,6% a fogadások és 2,6% az ajándéksorsolás részesedése, míg a kaszinók, a pénznyerő automaták, illetve a játékautomaták esetében ez az adónem nem jelenik meg.

A szerencsejáték elterjedtsége Magyarországon

A szerencsejáték-piac adatai

Az egyes szerencsejáték tevékenységek közül az 1. táblázatban már közölt, a számsorsjátékokra és sportfogadásra vonatkozó kereskedelmi adatok mellett a kaszinó-piac vonatkozásában állnak még rendelkezésre adatok. E szerint míg 2000 és 2001 között negyedével nőtt a kaszinókat felkereső vendégek aránya, ezt követően már csak kisebb, legfeljebb 10% körüli mozgás volt tapasztalható (6. ábra). A külföldi vendégek aránya az elmúlt években stabilan 50% feletti a kaszinókban (2003-ban 57%, 2004-ben 59%, 2005-ben 55%, míg 2006-ban 54%). A kaszinókban játékba vitt összeg 2001 és 2004 között folyamatos növekedést mutatott (2001-ben 38,2 milliárd Ft, 2002-ben 41,2 milliárd Ft, 2003-ban 46 milliárd Ft, 2004-ben pedig 54,7 milliárd Ft). A 2005-ben kockáztatott 47,9 milliárd forint azonban lényegesen alatta maradt az előző évi összegnek. 2006 során ismét növekedés mutatkozott, s az ebben az évben kockáztatott 53,9 milliárd forint megközelíti a 2004-es értéket.

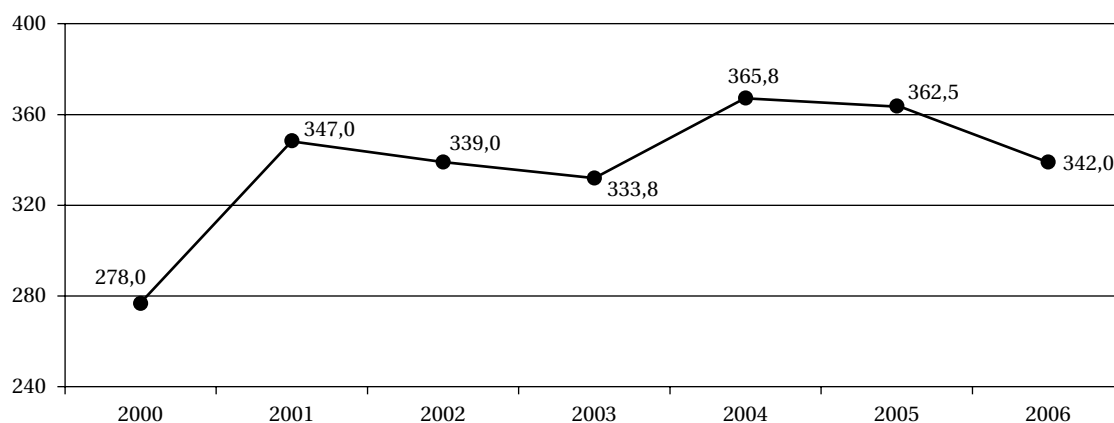
343

Normál populációs epidemiológiai adatok

Magyarországon a mai napig alig készült szerencsejátékkal kapcsolatos tudományos kutatás.

6. ábra

A kaszinókban fogadott vendégek száma 2000 és 2006 között (ezer fő) [24-29]

Specifikusan epidemiológiai célzatú kutatás 2007 előtt egyáltalán nem készült. 2003 tavaszán *Paksi Borbála* és *Elekes Zsuzsanna* vezetésével készült egy országos reprezentatív mintán felvett drog- és alkohol-epidemiológiai vizsgálat (*Alkohol és Drog Epidemiológia; ADE*), amely néhány kérdés erejéig tartalmazott az egyes szerencsejáték típusok használatának gyakoriságára és az ezekre költött pénz mennyiségére vonatkozó kérdéseket (30). Problémabecslésre mindazonáltal ez a kutatás nem volt alkalmas, ezt nem is tűzte célul maga elé. A 2007-ben lefolytatott *Országos Lakossági Adatfelvétel az Addiktológiai Problémákról (OLAAP)* kutatás teszt-battériája már tartalmazta a South Oaks Gambling Screen (SOGS) kérdőív (31) magyar változatát. Bár e kutatás eredményei még nem állnak rendelkezésre, az előzetes számítások az Európában mért a 3%-os összesített problémás és patológiás prevalenciához (32) hasonló értéket jeleznek (33).

A 2003-as ADE vizsgálat az egyes szerencsejáték típusokban való részvétel mértékéről szolgáltat adatokat a 17–53 éves felnőttek 3675 fő normál – nem, kor és településtípus szerint reprezentatív – mintáján. A megkérdezettek

19,2%-a jelzett havi/kéthavi rendszerességgű vagy annál sűrűbb szerencsejátékot. A napi, illetve heti többszöri játék prevalenciája 1% alatt marad (0,2% és 0,6%), míg heti rendszerességgel 11,2% kockáztatja a pénzét valamilyen játékon. Az egyes játéktípusok részletesebb vizsgálatára csak a legalább havi/kéthavi rendszerességgel játékosok körében került sor. Őket az elmúlt 30 napra vonatkozóan a játéknapi számáról, és szintén az elmúlt 30 napra vonatkozóan összesen az adott szerencsejátékokra költött pénz összegéről kérdeztük (2. táblázat). Összességében viszonylagosan alacsony prevalencia értékek születtek. Rendszeres szerencsejáték tevékenység jelentősebb mértékben csak a Lottó esetében mutatkozott.

Speciális populációs epidemiológiai adatok

Marián és munkatársai (6) szűkebben, a Szerencsejáték Zrt. termékeire vonatkozóan végeztek vizsgálatot. A felmérés során a normál populációs mintavétel (6112 fő) mellett egy in-shop adatfelvételre is sor került, ez azonban megint

2. táblázat

Az elmúlt 30 napra vonatkozó szerencsejáték gyakorisága (az elmúlt 1-2 hónapban játékosok körében), valamint a szerencsejátékokra költött összeg az elmúlt hónapban

	A válaszolók száma (fő)	Nem játszott (%)	1 alkalommal (%)	2–5 alkalommal (%)	6–10 alkalommal (%)	Több, mint 10 alkalommal (%)	Nem tudja / nem emlékszik (%)	Az elmúlt hónapban 10.000 Ft-nál többet költők aránya*
Kaszinóban játszott	379	97,1	1,3	1,4	0,1	0	0,1	21,9
Nyerőgéppel játszott	382	91,8	2,1	4,9	0,5	0,4	0,2	4,5
valamilyen sport-eseményre fogadott (lőverseny, totó)	379	90,5	1,8	6,7	0,6	0,3	0,1	2,8
lottózott, vagy különféle sorsjegyeket vásárolt	452	6,7	11,4	78,1	2,6	1,0	0,2	1,8
pénzben kártyázott	379	97,5	0,3	1,7	0,3	0	0,1	11,6
egyéb	378	97,9	0,3	1,3	0	0,2	0,2	0

*azok arányában, akik játszottak pénzben az elmúlt hónapban

csak a Szerencsejáték Zrt. értékesítőhelyeire korlátozódott. Az elemzés a szerencsejátékokra költött pénz mennyisége mellett a játékszokásokat (mit, miként és milyen gyakran játszik a személy), illetve a játékkiszeretet (szabályok, árak) leíró változókon alapult. A kutatók klaszterelemzés segítségével négy játékos típust különítettek el. Az első kategóriába azok kerültek, akik gyakorlatilag nem tekinthetők játékosoknak, tekintve, hogy a megelőző fél évben egyetlen játékban sem vettek részt (45%). A kutatás a megkérdezettek 13%-át *alkalmi játékosként* azonosította, 35%-ot olyan *alapjátékosként*, akik rendszeresen játszanak, míg a *nagyjátékosok* aránya 7% volt. Utóbbiak azok, akik a szerencsejátékokat alapvetően fogyasztási cikként percipiáló *alkalmi- és alapjátékosokkal* szemben professzionálisan, de egyben impulzíván állnak hozzá a szerencsejátékhoz. Míg előbbieket ugyan rendszeresen, de kiszámítható és előre eltervezett módon költenek a szerencsejátékokra, pontosan tudva, hogy mekkora összeget áldoznak a játékokra, addig utóbbiaknál egész más mintázat jellemző. Ők azok, akik egyszerre többféle játékot és azt is többszörös fogadással játszanak meg, s a főnyeremény növekedése esetén ők azok, akik hajlamosak jelentősen megemelni a tétjeiket, azaz például a Lottó nyeremény növekedésével egyre nagyobb összeget kockáztatnak (ez a játékosok többségére amúgy nem jellemző). Játékukra sokkal inkább az impulzivitás, mintsem a

tervszerűség a jellemző. Közülük kerül ki a szerzők által extrém játékosnak nevezhető réteg (a szerzők kalkulációja szerint ez a felnőtt népesség 1%-át jelenti), amely nagyon nagy téteket játszik meg. A kutatás ugyanakkor nem alkalmazott semmilyen, a probléma mértékének becslésére alkalmas módszert.

345

Az egészségügyi ellátásban megjelenők adatai

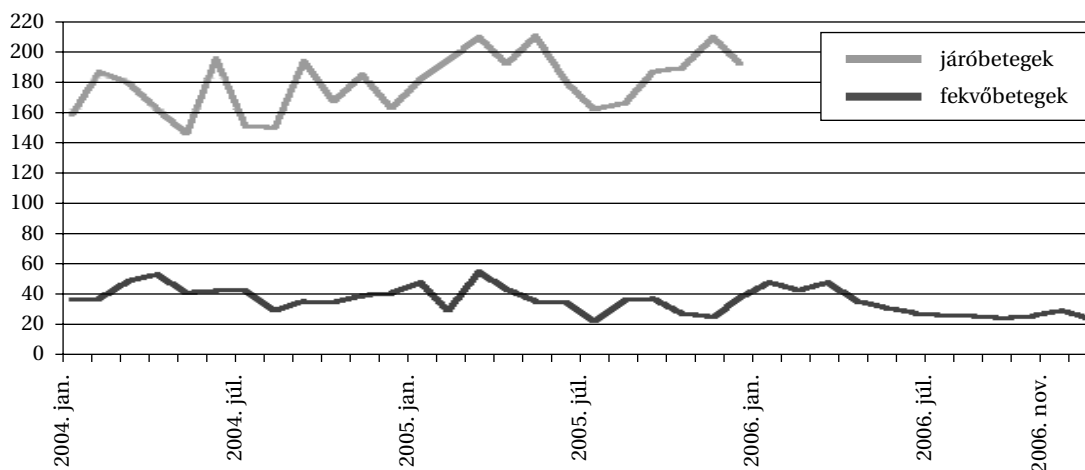
Az egészségügyi ellátásban kezelték számát tekintve csak korlátozottan állnak rendelkezésre adatok. A 7. ábra a 2004 és 2006 között kóros játékszenvedély miatt kezelt páciensek számát mutatja havi bontásban.

A fekvőbetegként kezelték száma 2004 és 2006 között havi bontásban 23 és 56 fő között mozgott, míg a 2004–2005-ös időszakban járóbetegként havi 145 és 208 fő közötti személyt kezelték. A kezelték túlnyomó többsége férfi. A fekvőbetegek körében arányuk 81% és 93%, míg a járóbetegek körében 72% és 100% között mozog.

Németh és munkatársai (4) két pszichiátriai klinika adatait tekintették át egy két éves periódusban (1994. január 1. és 1996. január 1. között). Összesen 12 beteget azonosítottak, akik kóros játékszenvedély miatt részesültek kezelésben. Valamennyien férfiak voltak, átlagéletkoruk 31 év (21 és 50 év között). Egy kivétellel vala-

7. ábra

A kóros játékszenvedély miatt kezelt fekvő- (2004-2006) és járóbeteg (2004-2005) ellátásban részesült páciensek száma havi bontásban (Forrás: Tétéles Egészségügyi Adattár)

mennyi személy egyedülálló volt. Két fő rendelkezett felsőfokú végzettséggel, hatan végeztek középiskolát, négyen általános iskolát. A szerzők 7 betegnél azonosítottak valamilyen pszichiátriai zavart az első fokú rokonok körében (ebből két esetben kóros játékszenvedélyt), és három beteg kivételével valamennyi személynél diagnosztizáltak a játékszenvedély mellett valamilyen egyéb I. vagy II. tengely zavart. A leggyakrabban használt szerencsejáték típusok a rulett és a nyerőautomaták voltak. Ezen vizsgálat kivételével, amely némi adalékkal szolgál a kóros játékszenvedély jellemzőihez, más olyan hazai kutatási adattal nem rendelkezünk, amely a kóros játékszenvedéllyel diagnosztizált személyek jellemezőit írná le.

Szerencsejáték-politika Magyarországon

Magyarországon, a nemzeti szerencsejáték stratégia előkészítésének feladata a Pénzügyminisztérium alá rendelt Szerencsejáték Felügyelet feladta. Tudomásunk szerint ilyen stratégia kialakítása 2003-ban kezdődött meg, előrevetítve a Szerencsejáték törvény 2005. évi módosítását, azonban a stratégia maga nem kapott publicitást. A stratégia, a rendelkezésre álló információk szerint alapvetően a piaci szabályozásra vonatkozó elvekkkel, illetve a törvényi szabályozásra vonatkozó szempontokkal foglalkozott. Bár a témában megjelenő közlemények számának enyhe növekedése, valamint a média fel-felbukkanó érdeklődése jelzi a probléma jelenlétét hazánkban, valójában a szerencsejáték jelenség nem jelentkezik pillanatnyilag olyan látványos és jelentős problémaként, ami érdemi sürgetést, nyomást jelenthetne a politika számára, hogy egy, a jelenség pszichoszociális vonatkozását, kezelését is figyelembe vevő stratégiát alakítson ki. Fontos azonban ezzel kapcsolatosan azt is megjegyezni, hogy Magyarországon a szenvedélybetegségek különböző formáinak struktúrája jelentősen átalakult az elmúlt másfél-két évtizedben. Az ország lényegében a 90-es évek elejétől kezdődően szembesül jelentősebb mértékben a kábítószer-problémával (30), és ettől kezdve ez a problematika dominálja a szenvedélybetegségek tekintetében mind a tudományos, mind pedig a szakpolitikai és a politikai érdeklődést is. Ez a dominancia nem csak az amúgy lényegesen nagyobb népegészségügyi problémát jelentő alkoholfogyasztással és dohányzással kapcsolatos problémák háttérbe szorítását eredményezte hazánkban, hanem az egyéb függőségek, köztük a kóros játékszenvedély is lényegesen kevesebb figyelmet kapnak.

A kábítószerügyet 1999-től kezdődően helyettes államtitkári rangban koordinálták a közigazgatásban, s a korábbiakhoz képest jelentősebb anyagi forrásokat is szánt a kormány a probléma prevenciójára, a pszichoszociális következmények kezelésére, az ártalomcsökkentésre. Hasonlóképp elkészült az ország Nemzeti Stratégiája a Kábítószer-probléma visszaszorítására (34). Mindez nagyban hozzájárult a kapcsolódó civil szféra megerősödéséhez, míg az alkohol, a dohányzás, illetve az egyéb addiktív problémák esetében ez a szakpolitikai figyelem – csakúgy, mint a civil szféra életre hívása és megerősödése – elmaradt. Ez ugyanakkor nem csak a programok létrehozása és megvalósítása szempontjából jelent hiányosságot, hanem abból a szempontból is, hogy nincs jelen olyan civil réteg, amely a társadalom elvárását közvetítve nyomást tudna gyakorolni a politikára a hiányterületek pótlása érdekében. Mindennek következményeként az utóbbi területeket dominánsan a problémák adminisztratív, szabályozás jellegű kezelése jellemzi, míg a prevenció eszközök, a kezelés, a pszichoszociális ellátás, az ártalomcsökkentés nem jelenik meg stratégikusan a szakpolitikában.

A kábítószerügyet 1999-től kezdődően helyettes államtitkári rangban koordinálták a közigazgatásban, s a korábbiakhoz képest jelentősebb anyagi forrásokat is szánt a kormány a probléma prevenciójára, a pszichoszociális következmények kezelésére, az ártalomcsökkentésre. Hasonlóképp elkészült az ország Nemzeti Stratégiája a Kábítószer-probléma visszaszorítására (34). Mindez nagyban hozzájárult a kapcsolódó civil szféra megerősödéséhez, míg az alkohol, a dohányzás, illetve az egyéb addiktív problémák esetében ez a szakpolitikai figyelem – csakúgy, mint a civil szféra életre hívása és megerősödése – elmaradt. Ez ugyanakkor nem csak a programok létrehozása és megvalósítása szempontjából jelent hiányosságot, hanem abból a szempontból is, hogy nincs jelen olyan civil réteg, amely a társadalom elvárását közvetítve nyomást tudna gyakorolni a politikára a hiányterületek pótlása érdekében. Mindennek következményeként az utóbbi területeket dominánsan a problémák adminisztratív, szabályozás jellegű kezelése jellemzi, míg a prevenció eszközök, a kezelés, a pszichoszociális ellátás, az ártalomcsökkentés nem jelenik meg stratégikusan a szakpolitikában.

A kóros játékszenvedély megelőzése

Magyarországon jelenleg nincs a szerencsejátékkal kapcsolatos problémák megelőzésére kialakított specifikus prevenció program. A szenvedélybetegségekkel kapcsolatos megelőzés Magyarországon elsősorban az iskolai környezetben folyó univerzális prevenció programokra épít. Ezek a programok azonban a fentiekkel összhangban, dominánsan az illegális szerek használatának megelőzésére koncentrálnak.

Kisebb hangsúlyt kap a legális szerekkel (alkohol, dohányzás) kapcsolatos megelőzés, míg a viselkedési addikciók, köztük a kóros játékszenvedély lényegében hiányzik ezekből a programokból (35, 36). Azok a programok, amelyek nem közvetlen drogprevenciót végeznek, hanem valamilyen általánosabb kontextusban foglalkoznak egészségfejlesztéssel, esetenként érintik a viselkedési addikciók körét is. A kóros játékszenvedéllyel kapcsolatos információs anyagok, tüneteírások és prevenciók célzatú írások elérhetőek azonban az interneten. Ezek nagyobb része mindazonáltal elsősorban a laikus érdeklődőknek, illetve a tájékozódni vágyó háziorvosoknak vagy egyéb szakorvosoknak szól, kevesebb az olyan tartalom, amely a fiatalokat szólítja meg, vagy amely kifejezetten a veszélyeztetett rétegeket vagy a szenvedélybetegeket tekinti célpopulációjának.

A kóros játékszenvedély kezelése

A játékszenvedély-betegek ellátása Magyarországon, az egyéb addiktív betegségek kezeléséhez hasonlóan elsősorban az általános pszichiátriai osztályokon, illetve a néhány addiktológiai (vagy pszichiátriai és addiktológiai) osztályon, valamint gondozókban és ambulanciákon történik. Általánosan jellemző, hogy ezeken a kezelőhelyeken a pszichiátriai betegek ellátása mellett elsődlegesen az alkoholbetegek, kisebb részben pedig az egyéb pszichoaktív szerekkel kapcsolatos függőségi problémák ellátása zajlik, a kóros játékszenvedély, illetve az egyéb viselkedési addikciók kezelése lényegesen kisebb hangsúlyt kap. A Nyírő Gyula Kórház II. sz. Pszichiátriai Osztályán belül 2004. októbere és 2006. júniusa között működött olyan speciális részleg *Német Attila* vezetésével, amelyet kifejezetten szerencsejáték szenvedélybetegek számára hoztak létre; a kórház átszervezése során azonban az itt dolgozó szakembergárda szétesett és a részleg megszűnt.

A fentiekén túl, a betegek egy vélhetően kisebb része magánrendelésen keres – elsősorban pszichoterápiás – segítséget, illetve fejlettnak mondható a Gamblers Anonymous tevékeny-

sége (<http://www.gamblersanonymous.hu/>). Az első GA csoport 1995-ben alakult Magyarországon, azonban a tagok visszaesése miatt ez a kezdeményezés 1997-re elhalt. *Horváth Szilveszter* azonban, aki egy önéletrajzi ihletésű kötet szerzője is (37) 2000 júniusában újrászervezte a budapesti GA csoportot. A Gamblers Anonymous munkája azóta is töretlen, 2007 tavaszán az öt budapesti GA csoport mellett négy vidéki nagyvárosban is működnek csoportok.

Megbeszélés

Összességében, az egyik fő megállapításunk az lehet, hogy míg a szerencsejáték piaci, kínálati oldala jól látható, s kitűnően dokumentált, addig a keresleti oldalról nagyon kevés érdemi információval rendelkezünk. A kutatás, a kezelés és a megelőzés részéről nagyon szerény érdeklődés mutatkozik a terület iránt. Az epidemiológiai vonatkozások tekintetében a normál populációs adatgyűjtés érdemben 2007-ben kezdődött meg (a korábbi adatok csak nagyon korlátozottan használhatók), s ezt követhetik majd az elkövetkezendő években a speciális, veszélyeztetett populációkra irányuló további kutatások, illetve ezzel összefüggésben a prediktív és protektív tényezők vizsgálata. Jelen pillanatban ez a terület – ami a hazai adatokat illeti – feltáratlan. Jelentős hiány ez, hiszen mint minden pszichiátriai jelenségnek, egészen bizonyosan a kóros játékszenvedélynek is vannak olyan kulturspecifikus jellemzői, amelyek megismerése jelentős segítséget nyújthatna a hatékonyabb gyógykezeléshez.

A szerencsejáték probléma pszichoszociális vetületeit tekintve gondot jelent, hogy nincs átfogó nemzeti stratégia, a prevenció csak érintőlegesen foglalkozik a szerencsejáték szenvedélybetegséggel, s az ország egyetlen speciális kezelőhelye 2006-ban bezárásra kényszerült. Az általános pszichiátriai osztályok szerepe mellett a kezelés legerősebb szektorának jelenleg a Gamblers Anonymous tűnik Magyarországon. Miközben az önszorgító tevékenység erőssége mindenképpen öröndetes, fontos lenne a professzionális segítés erősítése is ezen a területen.

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom Németh Attila főorvosnak, a Nyíró Gyula Kórház II. sz. Pszichiátriai Osztálya korábbi vezetőjének az Osztályon működő „Szerencsejáték részleggel” kapcsolatos információikért, valamint Horváth Szilveszter addiktológiai konzultánsnak a Gamblers Anonymous-szal kapcsolatos tájékoztatásért. Mérő László professzor a kollégáival végzett kutatásról szolgált számomra további adatokat, míg Buda Béla professzor és Koós Tamás a nemzeti szerencsejáték stratégiával kapcsolatosan volt segítségemre.

A tanulmány elkészítését a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíja tette lehetővé.

Irodalom

1. AMERICAN PSYCHIATRIC ASSOCIATION: DSM-IV. Text revision. A DSM-IV módosított szövege. Budapest: Animula Kiadó, 2001.
2. WORLD HEALTH ORGANIZATION: A mentális és viselkedésvizsgálatok BNO-10 szerinti osztályozása. Klinikai leírás és diagnosztikus útmutató. Budapest: Magyar Pszichiátriai Társaság, 1994.
3. DEMETROVICS ZS, KUN B: Viselkedési addikciók. In: Demetrovics Zs, editor. Az addiktológia alapjai I. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2007: 133–225.
4. NÉMETH A, LUKÁCS E, MÓRÓTZ K, TREUER T, VANDLIK E, BONCZ I: Kóros játékszenvedély – 12 beteg adatainak feldolgozása alapján. *Psychiatr Hung* 1996; 11: 537–546.
5. V. KOMLÓSI A, MÓRÓTZ É, HORVÁTH D, GROENLAND EAG, BLOEM JG: A szerencsejáték jelenség. *Alkalmazott Pszichológia* 2000; 2: 59–72.
6. MARIÁN B, MÉRŐ L, SOMORAI L: Tervszerűség és impulzivitás a szerencsejáték vásárlásnál. *Marketing és Menedzsment*, 2005; 4: 47–65.
7. DEMETROVICS ZS: Hungary. In Meyer G, Hayer T, Griffiths M, editors. *Problem gambling in Europe. Challenges, prevention, and interventions.* New York: Springer, In Press, 2008.
8. KELEMEN G: A kóros játékszenvedély pszichológiája és kezelése. *Szenvedélybetegségek* 1994; 2: 324–332.
9. NÉMETH A, CSORBA C, TÓTH A: A kóros játékszenvedélyhez leggyakrabban társuló pszichiátriai körképek. *Addictologia Hungarica* 2005; 4: 349–356.
10. NÉMETH A, VANDLIK E: A kóros játékszenvedély: Mindent vagy semmi! In: Németh A, Gerevich J, editors. *Addikciók.* Budapest: Medicina, 2000: 216–230.
11. PEKÁRY L: A kóros játékszenvedély. *Belügyi Szemle* 2001; 39: 129–146.
12. JANKY B, TÓTH IG: Kockázatvállalásról döntéseméleti megközelítésben. In: Kolosi T, Tóth IG, Vukovich G, editors. *Társadalmi Riport.* Budapest: TÁRKI, 2000: 298–322.
13. V. KOMLÓSI A: Adalékok a játék pszichológiai funkcióinak értelmezéséhez. *Alkalmazott Pszichológia*, 2003; 5: 43–56.
14. V. KOMLÓSI A, MÓRÓTZ É: A szerencsejáték-jelenség gazdaság-pszichológiai vetületben. In: Hunyady Gy, Székely M, editors. *Gazdaságpszichológia.* Budapest: Osiris, 2003: 441–454.
15. Szerencsejáték Zrt. (2008). Cég történet dióhéjban. <http://www.szerencsejatek.hu/index.php?action=english#about> (elérés: 2008. július 14.).
16. Szerencsejáték Zrt. (2002). Üzleti Jelentés 2002. <http://www.szerencsejatek.hu/uzletijelentes.html> (elérés: 2007. március 28.).
17. Szerencsejáték Zrt. (2003). Üzleti Jelentés 2003. <http://www.szerencsejatek.hu/uzletijelentes.html> (elérés: 2007. március 28.).
18. Szerencsejáték Zrt. (2004). Üzleti Jelentés 2004. <http://www.szerencsejatek.hu/uzletijelentes.html> (elérés: 2008. július 14.).
19. Szerencsejáték Zrt. (2005). Üzleti Jelentés 2005. <http://www.szerencsejatek.hu/uzletijelentes.html> (elérés: 2008. július 14.).
20. Szerencsejáték Zrt. (2006). Üzleti Jelentés 2006. <http://www.szerencsejatek.hu/uzletijelentes.html> (elérés: 2008. július 14.).
21. Szerencsejáték Zrt. (2007). Tájékoztató a Szerencsejáték Zrt 2007 évi üzleti tevékenységéről. <http://www.szerencsejatek.hu/uzletijelentes.html> (elérés: 2008. július 14.).
22. Magyar Szerencsejáték Szövetség (2005). *Évkönyv 2005.* Budapest; <http://www.szer-szov.hu/> (elérés: 2007. március 28.).
23. Magyar Szerencsejáték Szövetség (2007). *Évkönyv 2006.* Budapest; <http://www.szer-szov.hu/> (elérés: 2008. július 13.).
24. Szerencsejáték Felügyelet (2001). A Szerencsejáték Felügyelet 2001. évi jelentése. <http://www.szf.hu/> (elérés: 2008. július 13.).
25. Szerencsejáték Felügyelet (2002). A Szerencsejáték Felügyelet 2002. évi jelentése. <http://www.szf.hu/> (elérés: 2008. július 13.).
26. Szerencsejáték Felügyelet (2003). A Szerencsejáték Felügyelet 2003. évi jelentése. <http://www.szf.hu/> (elérés: 2008. július 13.).
27. Szerencsejáték Felügyelet (2004). A Szerencsejáték Felügyelet 2004. évi jelentése. <http://www.szf.hu/> (elérés: 2008. július 13.).
28. Szerencsejáték Felügyelet (2005). A Szerencsejáték Felügyelet 2005. évi jelentése. <http://www.szf.hu/> (elérés: 2008. július 13.).
29. Szerencsejáték Felügyelet (2006). A Szerencsejáték Felügyelet 2006. évi jelentése. <http://www.szf.hu/> (elérés: 2008. július 13.).
30. PAKSI B: A magyar társadalom drogintettsége. In Demetrovics Zs, editor. *Az addiktológia alapjai I.* Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2007: 257–294.
31. LESIEUR HR, BLUME SB: The South Oaks Gambling Screen (SOGS): A new instrument for the identification of pathological gamblers. *Am J Psychiatry* 1987; 144: 1184–1188.
32. STUCKI S, RIHS-MIDDEL M: prevalence of adult problem and pathological gambling between 2000 and 2005: an update. *J Gambl Stud* 2007. Jan.
33. DEMETROVICS ZS, PAKSI B, RÓZSA S, KUN B, ARNOLD P: Egyes viselkedési addikciók a magyarországi felnőtt népesség körében. Magyar Addiktológiai Társaság VI. Országos Kongresszusa, Siófok. 2007. november 22–24.
34. IFJÚSÁGI ÉS SPORTMINISZTERIUM: Nemzeti Stratégia a kábítószer-probléma visszaszorítására. Budapest: Ifjúsági és Sportminisztérium, 2000.
35. PAKSI B, DEMETROVICS ZS: A dropprevenció gyakorlat megismerése. A budapesti dropprevenció programok felmérése és értékelése. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2002.
36. PAKSI B, DEMETROVICS ZS, NYÍRÁDY A, NÁDAS E, BUDA B, FELVINCZI K: A magyarországi iskolai dropprevenció programok jellemzői. *Addictologia Hungarica* 2006; 5: 5–36.
37. FEKETE P: Szerencsejáték életre-halálra. Budapest: L'Harmattan, 2005.